

SVÁJCI CUKRÁSZOK MISKOLCON

RÓZSA MIKLÓS

Svájc legnagyobb és legkeletibb kantonjának, a mezőgazdasági termelésnek kevésbé kedvező, rideg klímájú, hegyes *Graubünden*nek gazdasági létét saját földjén megerősíteni nem tudó, vegyesen retoroman, olasz és németajkú lakossága már a XVII. században szívesen indult a határokon túli, főként a baráti Velencei Köztársaságban kínálkozó kenyérkereset után. A kivándoroltak részben mint vándor pálinka- és rozsólis kereskedők és mint pástétom- és cukros sütők (pastrineri) keresték kenyerüket, később kávéházakat is nyitottak.¹ A rokkó haldoklásához díszletet nyújtó Velence arculatához hozzátartozó *Svizzeri*ket azonban 1766-ban kiutasították a Köztársaság területéről.² A kiutasítottak további vándorlásra kényszerültek. Ők, és a később útnak indulók lettek sok európai város édességkészítő iparának fejlesztői, sok helyen megalapítói. A kivándorlókat követték testvéreik és más rokonaik, akik ugyancsak megtanulják a cukrászatot, átveszik a már megalapított üzletet, majd tovább adják a következő nemzedéknek.³

A XVIII. század végén és a XIX. század elején egyfelől a hegyvidéki mezőgazdasági termelés, a marhatenyésztés és az olasz területre irányuló marha-export, másfelől a paraszti lakosság gazdaságaiban tenyésztett teherhordó állatokkal ellátott málhaszolgálat volt a grabündeniek legfontosabb megélhetési forrása. A kivándorlók is többnyire mezőgazdasági foglalkozásukat, paraszti életüket cserélték fel a külföldi kenyérkeresettel. A kivándorlás a legnagyobb intenzitást a XVIII. század végén és a XIX. század elején érte el.⁴

A kivándorlás okát századunk első felében a lakosságnak a kanton kedvezőtlen gazdasági helyzetére visszavezetett szűkös megélhetési lehetőségeiben jelölték meg.⁵ Az újabb kutatási eredmények⁶ azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy az engadini völgy lakóit többnyire nem hazájuk gazdasági adottsága kényszerítette külföldi munkavállalásra, hanem sokkal inkább a meggazdagságra törekvés. Erre a saját hazájukban általában nem kínálkozott lehetőség, s így nem sajnáltak semmilyen fáradságot, hogy a céljukat külföldön ériék el. A kivándorlás és annak a gazdasági életre gyakorolt különböző kedvező és kedvezőtlen kihatása *Graubünden* XVIII—XIX. századi történetének egyik fontos tényezője, és svájci historikusok, valamint szociológusok kutatásának egyik központi tárgya. A Magyarországra érkezett grabündeniek itteni szerepére történetírásunk eddig nem figyelt fel.

I. kép. Graubünden kanton

A Magyarországra érkezett svájci cukrárszok közül az első ismert a ftani (németül: Fetan)⁷ születésű Bertha Bertalan,⁸ aki 1793. szeptember 9-én Pest városában Zachari *pistura ars vulgo Mandoletty Backerey* üzésére kap jogot,⁹ majd 1802-től a pesti városi tanács hallgatólagos hozzájárulásával cukrász tevékenységet is folytat.¹⁰ Ugyancsak ftani származású Troll Péter, aki mint cukrász 1804. augusztus 11-én kap pesti polgárjogot,¹¹ majd 1812–1817-ig Budán, a Várban¹² is működött.¹³ Budai üzletét 1817-ben átvevő¹⁴ Parceller Péter és az 1832 és 1848 között Pesten működő Nicolai István is Ftan-i születésű.¹⁵ Graubündeni cukrász volt a Castasegna-ban¹⁶ született Polli Lőrinc is, aki 1843-tól 1850-ig volt pesti cukrász.¹⁷ Nem Graubünden kantonból, hanem Schaffhausenből származott Oswald János Jakab cukrász, aki 1808-tól az 1813. évi tönkremenéséig működött Pesten.¹⁸ A XIX. században vidéki cukrászaink túlnyomó része olasz vagy svájci volt.¹⁹

Berlin jellegzetes specialitásává vált cukrászdái közül az elsőt ugyancsak svájci cukrász, Giovanoly nyitotta meg 1818-ban²⁰, de eljutottak a svájci cukrárszok már a XIX. század elején Koppenhágába²¹ és Lembergbe²² is.

Hazájából külföldre került svájci cukrász volt az első miskolci cukrászüzlet megalapítója is.

A magyarországi cukrárszipar történetének módszeres feltárása érdekében 1953-ban kezdett kutató munkának a nyomtatott források összegyűjtésével eltelt időszakában a cukrárszipari szakfolyóiratok átvizsgálása során a Magyar

2. kép. Graubündeni parasztok a XIX. sz. elején.
VITTORIO RAINER színezett rajza (?) AMBROGIO
LEVATI: *Le costume ancien et moderne des Helvetiens
ou des Suisses* (Milano 1824.) c. művéből

3. kép. A Bregaglia-völgy, amelynek falvai-
ból a miskolci cukrászok származnak

Cukrász és Mézeskalácsos c. szaklapban talált egyik cikk terelte a figyelmet erre a svájci üzletalapításra. A cikk²³ Rábel Albertnek, a már akkor egy évszázadon felüli múltira visszatekintő cukrászda akkori tulajdonosának önállósága 40. évfordulója alkalmával jelent meg. A szaklap szerkesztőse úgy vélte a jubiláns iránti tiszteletét a leghívebben tolmácsolni, ha lapjába iktatja azt a cikket, „amely Miskolc város közvéleményéből fakadt ki”. A későbbi kutatás során vált ismeretessé, hogy a lapba illesztett cikk *Henszelmann Aladár*nak²⁴ Rábel Albert jubileuma alkalmából a *Reggeli Hírlap* c. miskolci napilapban²⁵ ugyancsak *Miskolci Bidermeier* címmel közzétett cikke teljes terjedelmű átvétele. *Henszelmann* cikke nyomán közölt adatokat „A régi miskolci cukrászat történetéhez” cukrászipartörténeti összeállításában *Zsemley Oszkár*²⁶ és e cikken

alapszik az üzlet történetének az 1950-es években nyomtatott árlap első oldalán olvasható tömör ismertetése is.

E források arról tudósítanak, hogy az alapító rövid miskolci működése után, közel háromnegyed évszázad alatt, egymást követően három svájci, graubündeni cukrász tartotta fenn az üzletet. Mind a miskolci várostörténet, mind a hazai cukrásztörténet szempontjából azonban figyelemreméltók a Miskolci Állami Levéltárban és a miskolci Járásbíróság telexkönyvi irattárában a cukrászda történetére vonatkozóan végzett kutatás eredményeképpen újabban feltárt adatok. Graubündeni anyakönyvi hivatalok által őrzött egyházi anyakönyvek eddig még nem vizsgált és nehezen hozzáférhető bejegyzéseinek felkutatása folytán a Miskolcon működött svájci cukrászok személyének, származásának, (eddig fel nem tárt) rokoni, sógorsági kapcsolatának és ezek révén: a cukrászda tulajdonosaiban, vezetőiben beállott változásokra magyarázatot adó körülményeknek a megismerésére is mód nyílt.

Már a XVIII. században élénk kereskedelemmel, elsősorban a század elején ideszakadt görögök²⁷ által folytatott borkereskedelemmel²⁸ rendelkező Miskolc túlnyomórészt magyar lakossága²⁹ a XIX. század elején is kereskedelemmel, különféle kézművességgel — ezen belül főként csizmakészítéssel — valamint kiváló búzát termelő földműveléssel és bortermeléssel kereste kenyerét.³⁰ A hegyvidék és az Alföld találkozásánál települt város kedvező fekvésén kívül a kereskedelem előmozdítója volt a városból szerteágazó úthálózat, amelynek egyik ága a Pestről Kassára vivő főközlekedési útvonal volt, amelynek révén 1837-től kezdve Miskolc bekapcsolódott a pest-eperjesi gyorskocsijáratba is. A városban a század elején végzett út- és járdaburkolási munkák, az utcai világítás, valamint a nádfedeles házakat felváltó cserepes és emeletes épületek,³¹ a templomok felfelé törő tornyai által tagolt kép városias jellegét növelték. Ezt a nagyforgalmú piacra szekérrel jövő parasztok, Gömörből, a Szepességből, lengyel földről, de még Bécsből is érkező kereskedők kocsijai, helybeli görög kereskedők színes kaftánjai tették tarkává. A város Borsod vármegye székhelye volt, s ennek megfelelően több nemes családnak volt a városban háza, kúriája.³²

Miskolcnak a megyei közgyűlések és tisztújítások alkalmával mindig megélnékülő politikai életét az ünnepélyesség jegyében tette változatossá Reviczky Ádámnak Borsod vármegye főispáni székébe 1828-ban történt beiktatása. Reviczky Ádám ekkor már a magyar udvari főkancellári méltóságot töltötte be. A köznemesi származású Reviczky, akinek pályája magas hivatali állásokon keresztül ívelt állandóan felfelé, *Horváth Mihály* szerint kitűnő tehetségeket, s közigazgatási ügyességet, az uralkodóhoz való ragaszkodást élénk hazafiúi érzélemmel egyesítő férfiú volt. Főkancellársága idején vált lehetővé a hazai reformmozgalmak kibontakozása.³³ Az általa betöltött különféle magas hivatali állásokkal járó társasági élet kitűnő ismerője volt: vendégeskedések és előkelő szalonok fényét és pompáját élvezte, s maga is pazar fényűzővé vált.³⁴ Főispáni beiktatása alkalmával nemcsak főkancellári méltóságával, hanem egyéniségével, fényűző hajlamával is összhangban álló olyan beiktatási ünnepséget rendeztek számára, amelyről az egész ország beszélt.

A beiktatás 1828. június 9-én „Tekintetes Nemes Borsod Vármegyének mind a’ Megyebeli mind a’ szomszéd és távolabb levő számos Vármegyék’ és Jurisdikciókbeli Tekintetes Rendek, Egyházi és Világi és Katonai Méltóságok

nagy és fényes számmal lett egyben sereglésével” Miskolc Városában tartott közgyűlésén folyt le.³⁵

Az új főispán előző napi bevonulása és az ez alkalommal felállított diadal- kapuk oly látványt nyújtottak, hogy „zsúfolva voltak az egész város utcái, hogy jární se lehetett már reggel jókor”. „Azok a sok zászlósok, bandérium és lovak szinte összetiporták az embert... a zene szólt mindenfelé” — írja a társulatával éppen Miskolcon tartózkodó Déryné.³⁶ A június 9-i beiktatás napján „roppant nagy deszkaépület volt felállítva a városháza udvarán, mert sehoh sem fért el a roppant kíséret s a roppant vendégtömeg az egész Borsod főtisztszei”; „oly sok urakat, nemeseket, dámákat egy asztalnál ülni se azelőtt, se azután nem láttam többet. Két banda muzsikált ebéd alatt, egyik az egyik végében az épületnek, másik a másik végében”.³⁷ A lakomán maga is résztvevő Déryné annak vége felé elénekelt egy nagy áriát. Amikor ennek befejeztével helyére sietett, Reviczky komornyikjával *egy tálcán, egy csésze fagyaltot* küldött neki.³⁸ Ezt minden bizonnyal az a cukrász készítette, akit Bécsből kölcsönöztek a díszebédhez.

Az 1820-as években a cukorsütemény készítői termékei Magyarországon széles körben elterjedve még nem voltak. Habár a főurak közül nem egynek saját udvari cukrásza volt, aki az édességeket a háztartáson belül állította elő,³⁹ a nemesség még a tea és cukor fogyasztását is fényűzésnek tartja,⁴⁰ csemegeje pedig aszalt szilva, dió, mogyoró, mézes, köményes és fenyőpálinka, s kávé, cukrot csak tekintélyesebb vendégnek tett fel.⁴¹ A városok közül ezidőben Miskolcon sem volt még cukrász. Érthető, hogy a Bécsben élő kancellár a már ekkor több évszázadra visszatekintő⁴² és a magyarokéhoz képest akkor még fejlettebb cukrárszíppal rendelkező Bécsből kölcsönözött cukrászt.

Így kapcsolódik össze az 1828. évi országos hírv borsodi főispáni beiktatás a cukrárszípar miskolci meghonosodásával. A díszebéd édességeinek elkészítéséhez Bécsből érkezett cukrász, *Henszelmann Aladár* szerint⁴³ Jost Adolf, már a következő hónapban letelepedett Miskolcon s a Piac utcában 1828. július 20-án megnyitotta kávéházzal egybekapcsolt cukorsüteményes boltját,⁴⁴ mely első e nembeli volt Miskolcon. A kávéház a szomszéd házba nyúló helyiségben volt. Az idők múlásával e helyiség megszűnt az üzlethez tartozni.⁴⁵ Jost rövid miskolci működés után meghalt.^{45/a} Az avasi temető egyik sírját a miskolciak az ő sírjaként tisztelik. A terméskőből faragott sírkövön a következő felirat olvasható: „*Adolf Joost Gest(or)ben den ... Mai 831. Miskolczi cukrárszípar megalapítója 1828. évben.*”

Az avasi temetőben a XIX. század elején — de később is — eltemetettek elhalálozásáról a Miskolc—Avasi Református Lelkész Hivatalnál vezetett halotti anyakönyvbe bejegyzett adatok között azonban Jost cukrász halála nem szerepel. Az 1831. évi 221. sz. halotti anyakönyvi bejegyzés szerint 1831. május 30-án Jost Adolf nevű 8 hónapos gyermek halt meg, aki Jost János „Helveczius” fia volt. A sírkő magyar nyelvű felirata és e között az anyakönyvi bejegyzés közötti ellentét, illetve a Jost *cukrász* halálára vonatkozó bejegyzés hiánya felveti azt a kérdést, hogy a sírkő kinek a sírját jelöli, illetőleg, hogy a sírkő a jelenlegi helyén nem másodlagosan került-e felhasználásra?

Tovább bonyolítja a kérdést az, hogy a sírkő hátsó lapján a következő felirat olvasható: „*Müller Oszkár m(eg)h.(alt) 1890. máj. ...*”

4. kép. Joost Adolf sírköve

5. kép. Joost Adolf sírkövének hátoldala

A felmerült kérdés megoldásához a következő tények visznek közelebb:

1. A Miskolci Városi Tanács Levéltárában őrzött irat szerint a „Ttes Miskolc Városában lakott Cukros-sütemény Készítő” neve JOST JÁNOS volt.

2. A Miskolc—Avasi Református Lelkészi Hivatal halotti anyakönyvébe⁴⁶ bejegyzésre került, hogy 1890. május 5-én 33 éves korában meghalt Müller Oszkár cukrászsegéd, akinek születési helye: „Posen Lengyelország”. Müller Oszkár elhalálása idején a cukrászda vezetőjének, majd később tulajdonosának, Prevosti Oszkárnak anyja Posenből való volt⁴⁷. Müller feltehetően ennek révén került Miskolcra, és bizonyára Prevostihoz segédnek.

3. A sírkő olyan, amilyeneket a miskolci temetőben 1817 és 1877 között — tehát Jost Adolf és nem Müller Oszkár halála idején — állítottak fel.⁴⁸

4. A sírkövet a cukrászda fennállásának 1928. évi centenáriuma alkalmából annak akkori tulajdonosa az üzletelődje iránti kegyeletes megemlékezésül rendezte, olvashatóvá tette és megaranyoztatta a betűket.⁴⁹

5. A *cukrász* szó nyelvünkben első alkalommal 1830-ban jelenik meg,⁵⁰ azonban egyhamar nem honosodhatott meg, mert 1835-ben még „idétlenség”-nek is tartották.⁵¹ Miskolcon a cukrászt még 1833-ban is „czukor csemege készítő”-nek, „Czukros-sütemény Készítő”-nek nevezik,⁵² és 1838-ban a cukrász nem cukrárszipart folytatni, hanem „zukrász beli boltot nyitni szándékozik”.⁵³

Az *ipar* szó a nyersanyagoknak a felhasználás vagy tovább átalakítás céljára történő feldolgozásra irányuló gazdasági tevékenység (Gewerbe, Industria) megjelölésére nyelvünkben csak 1828-tól — és a mai köznyelvi jelentését megelőzően ingadozó jelentéssel — használatos.⁵⁴ A cukrászi tevékenység a magyar iparigazgatásban 1831-ben a szabad művészetekhez tartozott⁵⁵ és csak az 1851. évi ún. Ideiglenes Iparrendtartás⁵⁶ óta ipar. Így kizárt, hogy a *cukrárszipar* szó 1831-ben már ismert és használatos lett volna.

Bizonyosra vehető tehát, hogy a „*Miskolczi cukrárszipar megalapítója 1828. évben*” szöveget nem a sírkövön olvasható 1831. évben, hanem később, lehet hogy az 1928. évi centenáriumi megemlékezéskor vették a sírkőbe.

A fentiek alapján viszont az állapítható meg, hogy ha az avasi sírban valóban a cukrász Jost nyugszik, akkor a sírkövön a keresztnév téves, és idézett cikkében *Henszelmann* is tévesen említi a cukrászda alapítóját *Adolf* keresztnévvel. Az, hogy a sírkőfelirat szerint az ott nyugvó Jost Adolf 1831 májusában halt meg, s az anyakönyvi bejegyzés szerint az 1831 májusában elhalálozott Jost Adolf 8 hónapos csecsemő volt, egyfelől arra enged következtetni, hogy a sírban nem a miskolci cukrárszipar 1828. évi megalapítója nyugszik, hanem fia, másfelől arra a feltételezésre indít, hogy a máshol elhunyt és eltemetett apa (hiszen az Avasi Lelkészi Hivatal halotti anyakönyvében nem szerepel!) tetemeinek ideszállítása folytán azok és fia tetemei egy helyen nyugszanak, s a sírkőre csak utólag vették rá a miskolci cukrárszipar alapítására utaló szöveget, . . . de az is lehetséges, hogy a cukrász Jost sírkövének elpusztulása, elkallódása folytán a cukrászutódok az ő sírjára a fia sírkövét állították anélkül, hogy a rajta levő német nyelvű feliratot megváltoztatták vagy kiegészítették volna.

Müller Oszkár nevének és elhalálozási idejének a sírkő hátsó lapjára vésése ugyancsak több lehetőséget enged feltételezni. Lehet, hogy őt hozzátémették Jost Adolffhoz (esetleg Jost Adolffhoz és atyjához). Lehetséges az is, hogy eltemetésekor a csecsemő Jost Adolf megszüntetett sírján állott követ használták fel. Ez esetben elképzelhető, hogy az így másodlagosan felhasznált sírkövet az 1928. évi centenarium alkalmával Müller Oszkár akkor már nem gondozott, esetleg már meg is szüntetett sírján hagyva, a kőbe abban a feltevésben vették a cukrárszipar alapítására utaló szöveget, hogy a sírban a felirat szerint nyugvó Jost Adolf, — a cukrász Jost volt.

A feltevéseket és lehetőségeket még sokféleképpen lehet variálni!

A sírkő Jost Adolfra vonatkozó német nyelvű felirata és a halotti anyakönyvi bejegyzés közötti összhang, valamint az, hogy a cukrászdaalapító a tanácsi irat szerint Jost János volt, továbbá az, hogy Jost Adolf a „*Helveczius*” Jost János fia volt, ugyanakkor Jost János elhalálozása az Avasi Lelkészi Hivatal halotti anyakönyvében nem szerepel, továbbá, hogy a sírkőbe Müller Oszkár nevét és elhalálozási idejét is bevették, végül a *cukrász* és az *ipar* szó története,

és a cukrászi tevékenységnek az ipari közigazgatási jog szerinti helyzete, ill. ennek változása és a változás ideje, tehát mind ezeknek a tényeknek az egybevetése indokoltan támasztják azt a kételyt, hogy a sírkő Jost János cukrásznak a sírját jelöli.

A kérdés megoldásához közelebb vinne, ha a sír felnyitásra kerülne. Ha a sírban csecsemő tetemei nyugszanak, akkor a kérdés megoldódott. Ha a sírban felnőtt férfi csontváza van, még tisztázásra vár, hogy az 1828 és 1833 között, vagy 1890-ben elhunyt személyé-e? A sok ellentmondó adat folytán azonban ez esetben is még mindig nyitott kérdésként kezelhető, hogy a feltárt tetemek valóban Jost János vagy Müller Oszkár, s nem ismeretlen harmadik személy tetemei-e? A számtalan ellentétes adat ugyanis nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a legjobb szándékú lokálpatriotizmus és szakmai megbecsülés téves helyre állította az eredetileg a 8 hónapos Jost Adolfnak emelt sírkövet.

Tény, hogy a Miskolcon működött Jost János cukrász 1833. augusztus 29-én, de már ezt megelőzően sem tartozott az élők sorába. Ugyanis e napon jelenti be írásban a miskolci városi tanácsnak — a városi főbíróval szóban már korábban közölt tényt Zuan Rudolf eperjesi cukrász, hogy „...néhai Jost János úrnak minden mesterségéhez tartozó Készületeit annak *özvegyétől*” (kiemelés a szerzőtől) megvásárolta⁵⁷. Ezzel az első miskolci cukrászüzlet történetének új szakasza kezdődik. Zuan Rudolf „Czukor csemege készítő mester” azonban nem egyedül folytatta tevékenységét. Társul maga mellé vette „nőtelen állapotban levő Atyja Fiját és mestertársát” Silvestri Jakabot, akit néhai Jost János volt boltjába 1833 augusztus havában már be is állított⁵⁸.

Silvestri Jakab 1807. július 26-án Graubünden Malöggia (németül Maloja) közigazgatási kerülete Bregaglia járásában, Bregaglia (németül Bergell) nevű olasznyelvű vidéken levő⁵⁹ Stampa-n született.⁶⁰ Közte és Zuan között létrejött társasviszony 1834-ben még fennállott,⁶¹ később megszűnni készült, míg végül is felbomlott.⁶² Silvestri (akinek neve Silvesterként is előfordul) már 1836 márciusában „bizonyos kinézetei tekintetéből” bizonyítványt kér és kap a városi tanácstól arról, hogy miként viselkedett, van-e adóssága, s hogy „mesterségbeli műveivel illendően s nem huzavona módon⁶³ kereskedik, s mind azokat jól készíti-e.⁶⁴ Ilyen bizonyítványt az iparosok általában akkor szoktak kérni, ha más városban kívánják mesterségüket folytatni. Valószínű, hogy a kérelemben említett „bizonyos kinézetek” ilyen iparáthelyezés iránti szándék valóráváltásának lehetőségét jelentették. Ezt támasztja alá az, hogy amikor Silvester Jakab 1838-ban újból ilyen bizonyítvány kiadását kérte,⁶⁵ akkor kérelmét már kevésbé zárkózottan, mégpedig azzal indokolta, hogy „Lőtse városában egy cukrász beli boltot nyitni szándékozik“.

Vagy a más városba való áttelepülés nem sikerült, vagy kedvezőbb feltételek kínálkoztak Miskolcon, mert Silvester Jakab még hosszú ideig Miskolcon maradt cukrász. Üzletét „A szűzhöz” cégérezte. Működésére, üzlete életére, forgalmára vonatkozó adatokat napi feljegyzéseit tartalmazó üzleti könyve, a „*Libro dell' Entrata della Bottega*” őrizte meg. A magyarországi cukrászipar történetének, de a miskolci várostörténetnek is értékes adatait tartalmazó ez a forrása ma már nem áll a kutatás rendelkezésére. A Herman Ottó Múzeum volt igazgatójának közlése szerint feltehetően elveszett a háború alatt. Silvester

Jakab ebbe vezetett bejegyzései alapján írta meg Henszelmann Aladár már említett cikkét, s így a feljegyzéseket csak e cikk közvetítésével ismerjük.

Silvester Jakab a könyv vezetését 1833-ban kezdte meg és 1869-ben fejezte be. Feljegyezte benne műhelyének termékeit, üzlete forgalmának alakulását, a szabadságharc miskolci eseményeit és adatokat őrzött meg a Bach korszak egyes társasági eseményeiről. Az üzlet vendégei piskótát, vajastésztát, linzert, grillaget, karamellt és makronmasszát,⁶⁶ catalani kenyeret,⁶⁷ paganinit⁶⁸ fogyasztottak. A mai habos, krémes torták még ismeretlenek. A vendégek ánizsos, köményes likórt, rostoposint⁶⁹ rummal, hideg és meleg puncsot is ittak, s kaphattak fagyaltot is.

Az üzlet nemcsak a termelt áru eladási helye volt, hanem fogyasztási helyül is szolgált. Az üzletet látogató polgári és katonai személyek csaknem a megnyitás idejétől kezdve az üzletben ülve fogyasztott italok és csemege kiszolgálása mellett, nem tiltott kártya- és egyéb játékot játszottak.⁷⁰

Az eddigi kutatási eredmények szerint a csak árusító helyül szolgáló cukrászboltok mellett hazánkban a XIX. sz. elején jelennek meg a helyben, ülve fogyasztás lehetőségét is kínáló első cukrászboltok. Korábban a cukrász, az ehhez szükséges szolgáltatást (edény, evőeszköz használatbaadása, felszolgálás, a használt edény és evőeszköz tisztítása) nem nyújtotta, boltjában az ehhez szükséges berendezési és felszerelési tárgyak nem voltak.⁷¹ Az átalakulási folyamat elindítója valószínűleg a Magyarországra érkezett svájci cukrászok voltak. A Velencéből kiutasított elődeik ottani cukrászboltjukat kávéházzal kapcsolták össze.⁷² A kávéház jellegével jár együtt a helybenfogyasztás. Ugyanez volt a jellege a XVIII. században Velencében is megtalálható csokoládéházaknak, ahol nem kávé, hanem csokoládétalt szolgáltak fel asztalnál ülő vendégeknek.⁷³ A kávé- (és csokoládé-)házi szolgáltatásoknak a cukrászbolttal való összehangolása, majd ennek a Velencében kialakult — és éppen svájci cukrászok által Berlinben is meghonosított — üzlettípusnak ugyancsak svájci cukrász által Miskolcra történt átültetése az édességárúsító cukrászboltnak helybenfogyasztást is lehetővé tevő vendéglátóhellyé való átalakulása eddig ismert kezdeti időszakára esik. Így a miskolci svájci cukrászdát olyannak tekinthetjük, mint amelyik szerepet játszott az ilyen jellegű bolt iránti közönségigény felkeltésében, kialakulásában és kielégítésében, tehát a társalkodó helyiséggel⁷⁴ is rendelkező cukrászboltok meghonosodásában és — későbbi megjelölés szerint: uzsonna-teremmel is rendelkező cukrászdák — elterjedésében.

A miskolci svájci bottegában a bevétel napi 100,— Ft fölé is emelkedett. Silvester hitelbe is árusított. Előfordult azonban, hogy amikor vendége a többszöri hitelezés folytán felgyülemlett összegű számlát nem egyenlített ki, kénytelen volt követelését per útján érvényesíteni, s a városi tanácsnak kellett az ítélet végrehajtása útján a javára megítélt összeget behajtani.⁷⁵

Silvester ellátta termékeivel a miskolci bálokat és házi táncmulatságokat, hangversenyeket is. Ilyenkor árjegyzékének előzetes rendelkezésre bocsájtásával szállított süteményt, de a felszolgálás lebonyolítása végett cukrász legényét is átengedte.⁷⁶ Egy-egy bál alkalmával eladott édességekből esténként 50—300 Ft jövedelme is volt. Legnagyobb fogyasztók a bálozó csizmadiák voltak. Tekintélyes jövedelmet jelentett Silvesternek a megyebál, majd sorrendben a tímárok,

hentesek, magyar szabók, molnárok, asztalosok, szűcsök, órásk bálja és az évenként rendezett egy-két katonabálon elért bevétel következett. A polgári kaszinó által 1845-ben rendezett bálon 53,— Ft volt a fagyaltból, 40,— Ft a puncsból, és 25,— Ft a sütemény eladásából származó bevétel.⁷⁷

Silvester a nyersanyag beszerzése tekintetében és egyéb üzleti ügyekben mind Pesttel, mind északmagyarországi városok irányában tartott kapcsolatot. Ha olcsóbban jutott nyersanyaghoz, akkor leszállította süteményei és likőrjei árát.⁷⁸

1846. március 25-én 27 éves korában meghalt Silvester felesége, Giovannini Mária.⁷⁹ Emiatt könyvébe 4 napig nem írt feljegyzéseket. 1846. szeptember 9-én újból megházasodik. A graubündeni Vicosopranóban⁸⁰ oltárhoz vezeti az ugyanott született Prevosti Sárát.⁸¹

A szabadságharc idején Miskolc mozgalmas napokat élt át, ami visszatükröződött Silvester könyvében is. 1848. augusztus elején a magyarság elleni nyílt támadás küszöbén a svájci bevándorló Magyarországon nemcsak a megélhetést biztosító országot látta, hanem azt saját hazájának is vallja, amikor könyvébe — mintegy felkiáltva — bejegyzí: „mia magyar Haza”. A szeptember 10-i bejegyzés: „partiti, i Soldati”, a déli végekre irányított miskolci nemzetőrök két nappal korábbi elvonulásának⁸² ténymegállapítása feltehetően abból a szempontból, hogy távozásuk folytán csökkent az üzletnek az a forgalma, amelyet a városban összevont nemzetőrök jelentettek. 1848. december hónapjában az üzletben rummal kevert rostopsint fogyasztó lengyelek ahhoz a magyar honvéd csapathoz tartozó legionáriusok voltak, akiknek a Schlick altábornagy vezetése alatt december 6-án a Duklai hágón betört és már Kassát is hatalmába kerített osztrákok Miskolc felé való előnyomulását⁸³ kellett megakadályozni. Az 1849. januárjában az üzletbe járó lengyelek a Schlick ellen Mészáros Lázár által Miskolcon szervezett haderőhöz tartoztak.⁸⁴ Silvester a lengyelekről mint jó emberekről emlékezik meg: „Bene Sono tutti” jegyezte fel.⁸⁵

1849. február 7-én azoknak a magyar katonáknak az üzletben történt megfordulását jegyzi fel, akik 1849. január 25-én a várost elfoglaló osztrákok⁸⁶ február 5-i kivonulása után, február 6-án Dembinsky vezénylete alatt érkeztek Miskolcra.⁸⁷ 1849. májusában a Wisoczky parancsnoksága alatt Miskolcon új-járendezett lengyel sereg adott a városnak élénkséget⁸⁸, s ennek az üzletet látogató katonáiról emlékezik meg Silvester. 1849. június végén az osztrákok segítségére sietett orosz cári csapatok foglalják el Miskolcot,⁸⁹ s ettől kezdve az üzleti könyv, mint vendégekről, főképp az orosz cári katonákról emlékezik meg. Vásárlásukkal, fogyasztásaikkal annyira fellendítették a forgalmat, hogy pl. július hónapban 6000,— Ft volt a bevétel.⁹⁰

A Bach korszaki elnyomás Silvester üzletmenetén is érezte hatását. 1850-ben már csak egy bál, 1851-ben egy gyermekbál és több hangverseny közönsége részére szállít cukrászati termékeket.⁹¹ Silvester üzlete az önkényuralomnak nemcsak a társasági életre is nehezedő hatását sínylette meg, hanem szembetalálta magát az új közigazgatási renddel is.

Az üzlethez tartozó kávéházi teremben a vendégek kártyajátékot is játszottak. A magyarországi kereskedelmi és iparviszonyok szabályozása iránt

1851. április 1-én hatályba lépett „Ideiglenes utasítás” szerint azonban a kávéházi ipar olyan ipar volt, amelynek üzéséhez külön iparhatósági engedély kellett. Az engedély hiánya lehetett az oka annak, hogy a hatóság az üzletben folytatott játékot betiltotta.⁹² Silvester valószínűleg a következményektől való félelmében, hogy magát védeni tudja, s nyilván annak érdekében is, hogy az üzlete forgalmát emelő kártyázás újbóli lehetőségét megszerezze, elsősorban a városi tanácshoz fordult segítségért: 1855. december 5-én bizonyítványt kért, majd kapott, amely szerint az *évtizedek óta üzött kártyázás és egyéb játékok* „a rend, a törvényesség és fennálló rendőri szabályok megtartása mellett gyakoroltatott”.⁹³ Feltehető, hogy a betiltás a császári rendőrségnek attól való félelmében következett be, hogy az egybegyűlők az édességek fogyasztása melletti játék ürügyén titkos megbeszéléseket folytatnak, de az is lehet, hogy a betiltó intézkedés a Diósgyőri Koronauradalom közeli Korona-vendéglőjének és kávéházának⁹⁴ üzletmenete feljavítását volt hivatott biztosítani. Ugyanis, amikor Silvester 1856. december 1-én kávéházi jog iránt folyamodik,⁹⁵ s azt a cs. kir. szolgabírói hivatal a kérelem által érintett helyi viszonyokra nézve teendő nyilatkozat⁹⁶ céljából megküldi a miskolci városi tanácsnak, amely azt nyilatkoztattétele végett kiadja a Korona vendéglő folytán érdekelt Diósgyőri Koronauradalomnak, akkor annak ügyésze ellenzi a jog megadását. A városi tanács ezzel ellentétes javaslatát egyrészt azzal indokolja, hogy „a kérvényes lakásán összejönni szokott cs. kir. tisztikar az eltilalmazás után is időtöltésből kártya s egyéb szabad játéknemekkel jelenleg is tölti üres idejét”, másrészt azzal, hogy „van a műveltebb közönségnek egy része, amelyet az eddig fennálló kávéházak ki nem elégítenek”, végül pedig azzal, hogy a szomszédban levő „uradalmi Korona vendéglő és kávéház jog ez által csorbulást nem szenvedne.”⁹⁷

Habár a kérelem alapján hozott határozatot tartalmazó iratot fellelni nem lehetett, megállapítható, hogy Silvester a kávéházi jogot elnyerte. Ugyanis a Miskolci Szolgabírói Hivatal 1857. november 21-én arról értesítette a városi tanácsot, hogy az „engedélyezett kávéháznyitás eltiltása iránti folyamodványnak hely nem adatott”. Az eltiltás iránt folyamodónak a Diósgyőri Koronauradalomnak kellett lennie, mert a városi tanács a szolgabírói átiratról nemcsak Silvester Jakabot, hanem — első helyen — az uradalom ügyészi hivatalát értesítette.⁹⁸

A segéd, inas és családtagoknak az üzletben való közreműködése nélkül dolgozó Silvester Jakab a miskolci kereskedők, iparosok és honoráciorok 1856. évi összeírásában „Silvester és társa” megjelöléssel szerepel.⁹⁹ Azt, hogy ki volt akkor a társ, megállapítani nem tudtuk.

A ház, amelyben az üzlet volt, a hozzátartozó 470 □ öles telekkel időközben Silvester tulajdonába került.¹⁰⁰ Itt volt Silvester lakása is, amikor 1869. január 18-án meghalt.¹⁰¹ A házat felesége örökölte,¹⁰² ugyanakkor saját rokonsága,¹⁰³ valamint első feleségének rokonsága egyes tagjai¹⁰⁴ javára 500—1500 Ft összegű jelzálogjogokat kebeleztek az ingatlanra.¹⁰⁵

Az üzlet továbbra is fennmaradt. Arra vonatkozó adataink, hogy az Silvester halála után kinek tulajdonát képezte, azt ki vezette, — ellentmondóak. *Henszelmann* szerint¹⁰⁶ Silvester Jakabot *Giovannini Rudolf*, őt pedig özv. Silvester Jakabné követte. Zsemlei Oszkár viszont azt írja,¹⁰⁷ hogy előbb következett Silvester özvegye, s később *Giovannini Rudolf*.

6. kép. Giovannini Rudolf cukrász (1824—1871)

Silvester elhalálózásakor érvényben volt iparjogi szabály az 1859. december 20-án kelt császári nyílt parancssal kibocsátott s Magyarországra is irányadó, 1860. évi május hó 1-én hatályba lépett Iparrendtartás volt.¹⁰⁸ A magyar földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter 4576/1867 FIKM sz. rendelete¹⁰⁹ értelmében a kiegyezés után is osztrák Iparrendtartást kellett alkalmazni az iparviszonyoknak az új követelmények szerinti rendezéséig.¹¹⁰ Az Iparrendtartás 59. §-ban foglalt — és a középkorra viszonyuló iparjogi fejlődéssel összhangban álló — rendelkezése szerint az iparúzó halála után az örökös, így az özvegy is jogosult volt az ipar folytatására. Habár az iparszabadság elvén nyugvó szabályozás szerint akkor a cukrászipar üzéséhez szakképzett üzletvezető ilyen esetben nem volt szükséges, az özvegynek mint a szakmában nem képzettnek üzleti érdekét képezte, hogy iparát helyettes útján gyakorolja. Ehhez az Iparrendtartás (58. §) a lehetőséget biztosította. Ebből az következne, hogy Silvester elhalálózása után iparát özvegye folytatta. A felmerült kérdésre feltehetően azokból az iratokból kapnánk választ, amelyek a Silvester Jakab utáni hagyaték tárgyalása során Miskolc város törvényszéke¹¹¹ előtt 1633/1870. sz. a. keletkeztek. Ezek helyén azonban a Miskolci Állami Levéltár csak egy iratborítékot őriz.

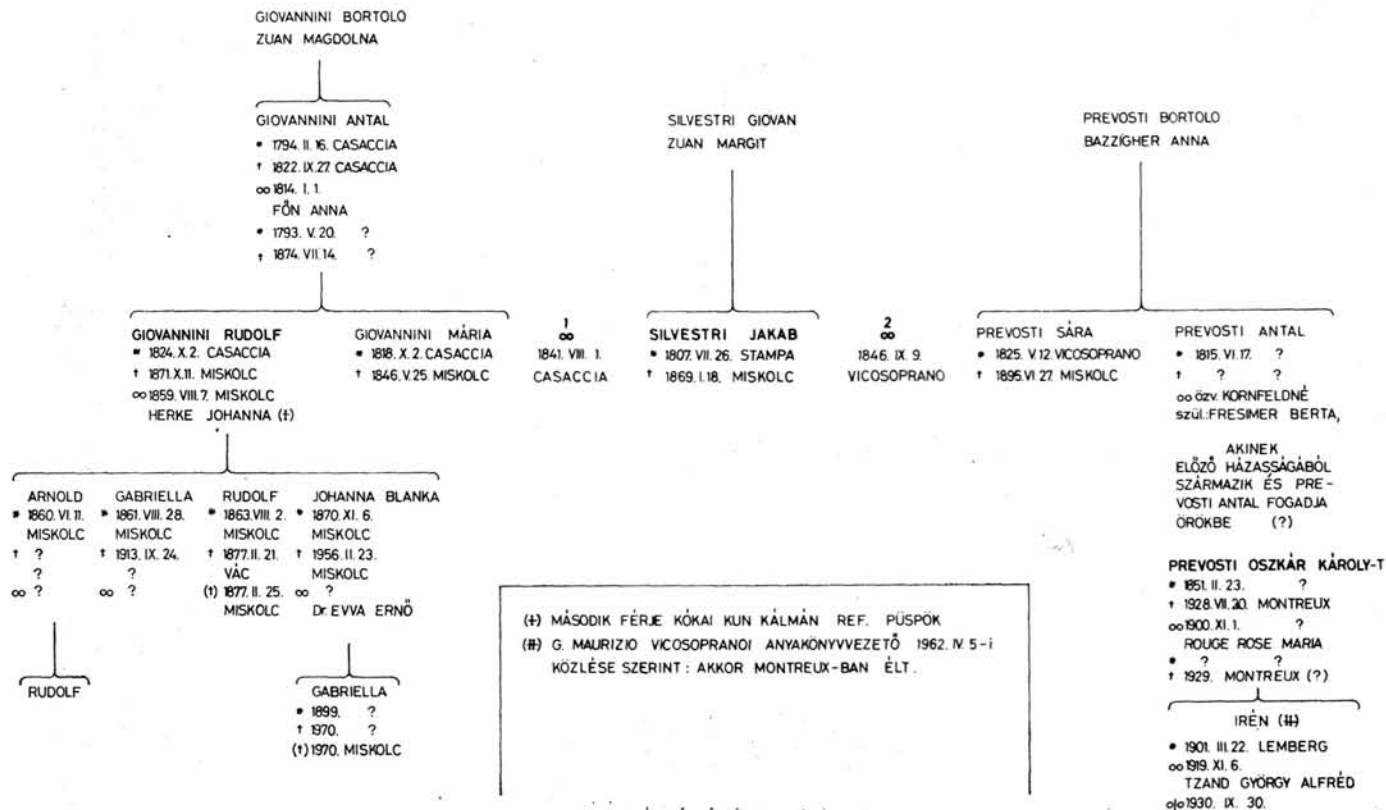
Giovannini Rudolf Silvester első feleségének, Giovannini Máriának öccse volt,¹¹² s nyilván ennek folytán került Miskolcra. 1859. augusztus 7-én Miskolcon kötött házasságot¹¹³ Herke Johannával¹¹⁴ és ugyanezen évben mutatta be

7. kép. A Silvestri és a Giovannini család sírköve

a kapott felhívás alapján vándorkönyvét a miskolci városi tanácsnak.¹¹⁵ A házasságkötését követő évben, 1860. június 11-én született Miskolcon Arnold Elemér István nevű fia,¹¹⁶ majd 1861. augusztus 28-án Gabriella nevű leánya,¹¹⁷ 1863. augusztus 29-én Rudolf nevű fia.¹¹⁸ 1864-ből Major Mártonnal ékszerekre, 1869-ből Veisz Dáviddal imazsámolyra kötött zálogüzletéről vannak adataink.¹¹⁹ 1870. november 6-án megszületik Johanna Blanka nevű leánya.¹²⁰

Giovannini Rudolf esetében is nyilván az történt, ami annyi más graubündeni cukrásszal, hogy eljött Magyarországon cukrászként dolgozó sógorához, Silvester Jakabhoz, — vagy azért, hogy a mesterséget itt tanulja, vagy már mint felszabadult inas, hogy itt dolgozzék, s itt megházasodva, családot alapítva, itt is maradt. (Hogy már 1859-ben cukrászként dolgozott, valószínűvé teszi a vándorkönyv-bemutatói kötelezettség. Ugyanis az Ideiglenes Iparrendtartás szerint [135. §] vándorkönyv nélkül nem dolgozhatott volna.) Lehet, hogy ő volt Silvester Jakabnak az 1856. évi összeírásban említett társa. Az is lehet, hogy alkalmazottként dolgozott Silvesternél,¹²¹ s ennek elhalálása után ő lett az ipart özvegyi jogon űző Silvesterné üzletvezetője.

8. kép. Silvestri, Giovannini és Prevosti cukrászok családi kapcsolata

Silvester halála után Silvesternétől valamilyen módon átvette az üzletet, és iparüzési jogot nyert. Erre enged következtetni, hogy 1871. október 11-i elhalálozása¹²² után néhány hónappal, 1872. január 31-én egyfelől özv. Silvesterné, szül.: Prevosti Sára, mint háztulajdonos, másfelől özv. Giovannini Rudolfné között oly haszonbérleti szerződés jött létre, amely szerint özv. Giovannini Rudolfné és kiskorú gyermekeit a Széchenyi utca — lebontott — 5. számú házának boltjára, a mellette levő konyhára, laboratóriumra és tartozmányaira 1872. február 1-től 1878. február 1-ig terjedő időre haszonbérleti jog illeti meg,¹²³ özv. Giovannininének a cukrárszipari helyiségek haszonbérletére nyilván azért volt szüksége, hogy néhai férje iparát gyakorolhassa.¹²⁴ Mindebből az következik, hogy Zsemlei és nem Henszelmann rögzíti helyesen a Széchenyi utcai üzletben ipart üzők sorrendjét, tehát Silvester Jakab halála után özvegye, azután pedig Giovannini, majd özv. Giovannininé következett.

Özv. Giovannininének is szüksége volt azonban szakképzett üzletvezetőre, s ekkor megint előtérbe lépett a graubündeni rokoni kapcsolat: üzletvezető *Prevosti Oszkár* lett, aki rokonánál, Silvester Jakabnál¹²⁵ évekig a cukrárszattal foglalkozott, majd több évig vándorolt és visszatért Miskolcra, hogy itt a Giovannini féle üzletet vezesse.¹²⁶ Prevosti Oszkár az üzletet később tulajdonul szerezte meg, ugyanis 1895. év elején azt átadta Rábel Albert cukrásznak, aki 1895. április 8-án kapott iparjoga alapján lett a Széchenyi utcai üzlet cukrásza.¹²⁷ 1895. június 27-én 70 éves korában meghal Silvester Jakab özvegye, Prevosti Sára.¹²⁸ Széchenyi utcai házáat megöröklő Prevosti Oszkár,¹²⁹ de 1905. július 10-én ezt is eladja 54 ezer koronáért Rábel Albertnak.¹³⁰ Henszelmann azt írja, hogy Prevosti 1912-ben tért vissza Svájcba és itt a miskolci cukrászda 100-ik évfordulójának napján halt meg.¹³¹

1828-tól 1895-ig, két esztendő híján háromnegyed évszázadig működtek Miskolcon svájci, graubündeni cukrászok.¹³² Magukkal hozták őseiktől átvett és Európa különböző városainak cukrászainál bővített ismereteiket, kifinomult ízlésüket, amivel hozzájárultak a magyar cukrárszipar színvonalának emeléséhez, ugyanakkor a magyarság gasztronómiai ízlésének és igényeinek fejlesztéséhez. Elénkítették a miskolci couleur local-t, Bottegajukkal, a miskolci „svájci cukrászdá”-val pedig részesei voltak a városiasodás formái miskolci kiterjedésének. Emléküket őrzi a Silvester Jakabnak, első feleségének, özvegyének, valamint Giovannini Rudolfnak az avasi temetőben levő közös sírján álló sírkő is.

A cukrászdát Rábel Albert 1938-ban¹³³ átadta¹³⁴ *Rorariusz Gyula* addigi ceglédi cukrásznak,¹³⁵ aki 1938. október 31-én elnyert iparigazolványa alapján kezdte meg miskolci iparüzését.¹³⁶

A cukrászda az 1950-es évek elején állami cukrászda lett,¹³⁷ s azt a Hungária Szálloda és Étterem Vállalat (1965. előtti nevén Országos Idegenforgalmi Szálloda és Étterem Vállalat¹³⁸) Avas Szállodai üzemegysége Béke Cukrászda elnevezéssel tartotta üzemben. Ebben az időben a város lakossága körében továbbra is „Rorariusz”-ként, és becézve „Rori”-ként népszerű¹³⁹ üzlethez tartozott a Széchenyi utca 3. sz. háznak faláttöréssel¹⁴⁰ hozzácsatolt helyisége is amely jellegtelen modern bútorokkal uzsonnázó teremnek volt berendezve.

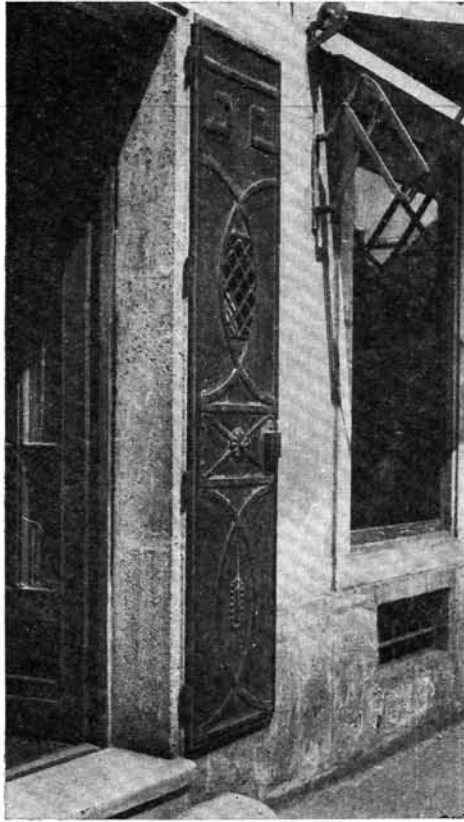
A cukrászda 1971. szeptember 30-án volt utoljára nyitva. Azért kellett megszüntetni, mert a miskolci belváros rekonstrukciója érdekében a Széchenyi

9. kép. A Széchenyi utca 5. sz. ház (1961)

utca 5. sz. házat is lebontásra ítélték. Fennállásának emlékére *Búcsúzik a „Rorariusz Cukrászda“* címmel füzetalakban kinyomtatták Henszelmann Aladárnak a *Reggeli Hírlap*-ban 1934-ben megjelent cikkét.¹⁴¹ A cukrászda bútorzatát október 1-én lebontották és az üzembentartó vállalat átadta a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumnak, amely azt Budapestre szállította. A cukrászda megszűnése a helyi lapban közzétett „búcsúztató” és annak visszhangja szerint szomorúan érintette a múlt értékeit és várostörténeti emlékeit megbecsülő lokálpatriótákat, de belenyugodtak, mert arra a város fejlődése, rendezése érdekében szükséges épületbontás miatt került sor. Nem is bontással, hanem a technika fejlődésének megfelelően: robbantással tették az épület anyagát elszállíthatóvá. Ezért továbbította a Magyar Rádió a bizarrul szövegezett tudósítást: „Felrobbantották a miskolci Rorariusz cukrászdát”. 1972. január 3-án már „Egy cukrászda fejfájára” írt nekrológgal búcsúzott az újságíró a fennállása 143. évében megszűnt cukrászdtól.¹⁴²

A bejárati üzlethelyiség pultja és üveges szekrényei — a budai vári Russwurm cukrászda és a budai vízivárosi Fő utcai volt Friedl cukrászda klasszicizáló üzleti berendezése mellett — mint a három legrégebbi magyarországi cukrászati berendezés egyikének bútorai maradtak meg. A pult előlapjának és az üveges szekrények ajtajainak hullámos, lágy belső keretvonalával, a szekrények pártázatos felső díszítésükkel a táblabíró világ vidéki bútorművességének értékes reprezentánsai. Készítőjüket nem ismerjük.¹⁴³ A cukrászda berendezését

10. kép. A cukrászda bejárati vasajtaja (1961)

a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum 1975-ben megnyílt kiállításán kiállította.¹⁴⁴

1934-ben még őrizték az üzleti szekrényekben az elődök működésére emlékeztető sárgult fóliánsokat, bekötött receptkönyveket, olasznyelvű jegyzeteket, megrendeléseket, a szabadságharc és a Bach-korszak idejéből való feljegyzéseket.¹⁴⁵ Nem tudjuk, hogy a hazai cukrászipar történetének és a miskolci várostörténetnek ezek a forrásai ill. emlékei milyen sorsra jutottak? A szekrények üveges ajtai mögött elhelyezett régi cukrászdai edények, üvegek a múlt század cukrásziparának ma már Magyarországon ritka emlékei közül valók voltak. Kár, hogy az üzlet megszűnése előtti időben már csak elenyésző számban tartoztak az üzlethez azok a tárgyak, amelyek az 1960-ban készült fényképen még az üveges szekrényben láthatók.

11. kép. A cukrászda pultja és vitrinje (1960)

12. kép. Részlet a cukrászdából (1960)

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

<i>Avasi Lelk. Hiv.</i>	Miskolc—Avasi Református Lelkészi Hivatal
<i>B. lt.</i>	Buda sz. kir. főváros levéltára, Budapest Főváros Levéltára őrizetében
<i>Int. a. m.</i>	Intimata archivi medii
<i>Int. a. n.</i>	Intimata archivi novi.
<i>jkv.</i>	jegyzőkönyv
<i>L. B.</i>	Liber baptisatorum
<i>L. C.</i>	Liber copulatorum
<i>L. D.</i>	Liber defunctorum
<i>Miss. a. m.</i>	Missiles archivi medii
<i>M. v. t. ir.</i>	Miskolci városi tanács iratai a Miskolci Állami Levéltár őrizetében
<i>p.</i>	pagina
<i>P. lt.</i>	Pest sz. kir. város levéltára Budapest Főváros Levéltára őrizetében
<i>Rel. a. m.</i>	Relationes archivi medii
<i>Rel. a. n.</i>	Relationes archivi novi
<i>Tan. ir.</i>	Tanácsi iratok
<i>Tjkv.</i>	Tanácsülési jegyzőkönyv
<i>tjkv.</i>	telekjegyzőkönyv

- Lansel, Peider*: Glossen zur rätoromanischen Sprache und Kultur. Vom Lande der Rätoromanen. Separatdruck aus der Neuen Züricher Zeitung. Sonderbeilage vom 29. März 1931. (Nr. 589. und 590.) — 11.
- Gagliardi, Ernst*: Geschichte der Schweiz von den Anfängen bis zur Gegenwart, I—III. Zürich—Leipzig 1934—1937., II. 1000. — *Walter, Emil J*: Soziologie der Alten Eidgenossenschaft. Bern. [1966] — 46. — *Lansel* i. m. 11.
- Kohl, J. G.*: Hundert Tage auf Reisen in Oesterreichischen Staaten. Dritter Theil. Reise in Ungarn. I. Abt. 1842., 154—156. — *Lansel* i. m. 10—11.
- Schmied, Heinrich*: Die Oberengadiner Land- und Alpenwirtschaft. Inaugural-Dissertation. Universität Zürich. Winterthur 1955., 28—30., *Walter*, i. m. 112—113.
- Gittermann, Valentin*: Geschichte der Schweiz. Thayngen-Schaffhausen 1941., 202, *Gagliardi* i. m. II. 1000., *Dr. Philippson, Alfred*: Europa ausser Deutschland. Leipzig 1928., 321—322., *Dr. Früh, J.*: Geographie der Schweiz. II. 564. és 614.
- V. ö. *Schmied* i. m. és *Walter* i. m.
- Graubünden kanton En (németül: Inn) közigazgatási kerülete Suot-Tasna járásában levő község. — *Dr. Velleman, Antoine*: Dicziunari scurzniën de la lingua ladina püstüt d'Engiadin' Ota cun traducziun tudais-cha, francesa ed inglia e numerusas indicaziuns topograficas e demograficas. Samaden 1929., 193.; A közigazgatási beosztást a továbbiakban is *Dr. Velleman* műve alapján közöljük.
- P. lt. Rel. a. m.* 1965.
- Ua.
- P. lt. Rel. a. m.* 3716. — A mandulás süteménysütés (Mandoletty-bäckerei), mint új tevékenység megjelenésére és a cukrászati tevékenységgel való összeolvadására: *Rózsa M. Lajos*: Cukrászati termelőeszközök, termékek és értékesítés a XVIII. század végi Pesten. Magyar Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve I. Budapest, 1970. 137—170.
- P. lt. Tjkv.* 1804. VIII. 11. — 4270.
209. sz. a.; ma Dísz tér 4—5.
- B. lt. Contributions Conscriptio.* Festung 1811/12—1816/17 és *B. lt. Tjkv.* 1812. p. 2079. No. 3387.
- B. lt. Contributions Conscriptio.* Festung 1816/17.
- B. lt. Tjkv.* 1817/1. — 1924., — *P. lt. Rel. a. n.* 4114.
- Község a Felső-Engadini völgyben, Malöggia (Maloja) közigazgatási kerület Bregaglia (Bergell) nevű járásában.
- P. lt. Int. a. n.* 8984., *P. lt. Tan. ir.* 2676/1850—52.
- P. lt. Rel. a. m.* 5672., *Miss. a. m.* 10280., *Rel. a. n.* 389.

19. *Prindl Ede*: A cukrászipar. Budapest, 1905. 11., *Berzeviczy Albert*: Régi emlékek 1853—1870. Budapest, 1907., 164.
20. *Köhler, Ruth*, — *Richter, Wolfgang*: Berliner Leben 1806—1847. Erinnerungen und Berichte. 1954., 252.
21. *Dörffer, Reinhold*: Die Entwicklung der Konditoreien in Kopenhagen. Neue Konditorei 1933. 2.
22. *P. lt. Int. a. n.* 8984.
23. *Henszelmann Aladár*: Miskolci biedermeier. Magyar Cukrász és Mézeskalácsos VIII. (XIX.) évf. 3. sz. Budapest, 1934. március hó.
24. Dr. *Henszelmann Aladár* (1889—1943) orvos, egyetemi magántanár, jogakadémiai nyilvános r. tanár, a magyar radiológia egyik úttörője, 1924—1938-ban a Miskolci Erzsébet Közkórház Belgyógyászati Országának vezetője; jelentős egészségvédelmi és orvostudományi munkája és szakirodalmi tevékenysége mellett a szépművészet és költészet iránt is vonzódva, kultúr- és irodalmi egyesületekben osztotta meg sokoldalú műveltségét és érdeklődését. Vö.: *Végh József*: A magyar radiológia úttörői. Dr. Henszelmann Aladár. Klny. a Magyar Radiológia c. folyóiratból.
25. Reggeli Hírlap 1934. II. 25.
26. *Zsemley Oszkár*: A magyar sütő-, cukrász- és mézeskalácsos ipar története. Budapest, 1940., 243—245.
27. *Komáromy József*: Adatok Miskolc XVII—XVIII. századi kereskedelmi viszonyaihoz. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve VII. Miskolc, 1968., 363—390.
28. *Szabó Béla*: A miskolci bortermelés múltja. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 1955. december 9.
29. A lakosság száma 1770-ben 12 000, 1857-ben 17 913. — *Komáromi i. m.* 366., *Szendrei János*: Miskolc város története és egyetemes helyrajza. I—V. Miskolc. 1886—1911., IV. 839.
30. *Fényes Elek*: Magyar Országnek, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. I—VI. Pest, 1836—1840., III. 98.
31. *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. I—IV. Pest, 1851., 93.
32. *Marjalaki Kiss Lajos*: A miskolci Főutca topográfiája 1887-ig. A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve I. Miskolc, 1957. 103—127.
33. *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történetéből 1823—1848. 3. kiad. I—III. Budapest, 1886., I. 189., *Magyar Eletrajzi Lexikon*. I—II. Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes, Budapest, 1967—1969. II. 515.
34. *Horváth i. m.* I. 459.
35. *Pálóczy László*: Revisnyei Reviczky Ádám úrnak ... 1828. Eszterdöbéli Szent Iván hava 9-ik napján Miskolc Városban ... tartott Közgyűlésben, Fő Ispáni Székében ... végbement Beiktatása ... alkalmatosságával mondott és tartott Beszédek. — Miskolcon, 1828.
36. *Déryné*: Emlékezései I—II. Budapest, 1955., I. 584—586.
37. Uo.
38. Ua. I. 586.
39. *P. lt. Rel. a. m.* 4328., *Rel. a. n.* 190., *Rel. a. n.* 3783., *Rel. a. n.* 8163., *B. lt. Correspondentiae Magistratuales 1732/1832, Budavári Főplébánia*. L. C. III. 42.
40. *Paget, John*: Ungarn und Siebenbürgen. Aus dem Englischen von E. d. Moriarty I—II. — Leipzig. 1842., II. 246.
41. *Újfalvi Sándor*: Emlékiratok a reformkori Erdélyről. Budapest. 1955., 160. és 165.
42. 400 Jahre Zuckerbäcker. Festschrift anlässlich des vierhundertjährigen Bestehens des Zuckerbäckerhandwerks. Wien 1955.
43. *Henszelmann*, i. m.
44. *Henszelmann* szerint Jost Dudok görög kereskedő házában nyitotta meg boltját. Miskolc topográfiájára, valamint kereskedelmére vonatkozó legújabb kutatási eredmények szerint az a ház, amelyben Jost boltját megnyitotta, Rósa Antal (valószínűleg Rósa György görög kereskedő testvére) tulajdona volt. Ez a ház a mai Széchenyi u. 1971. őszen lebontott 5. szám alatti háza. Vö. *Marjalaki Kiss i. m.* 124. és *Komáromy i. m.* 373.
45. *Henszelmann* csak „szomszéd házba nyúló kávéház”-i helyiséget említ, amelynek tapétás ajtaját még kitapintotta. Ez a kávéházi terem a Széchenyi utca 3. sz. házban volt. Az utcára nyúló cukorsüteményes bolt másik oldalán ugyanis az 5. sz. ház kapualja húzódott.
- 45/a. 303/1833.
46. L. D. 1883—1896. p. 183. No. 114.

47. Giacomo Maurizio vicosopranoi anyakönyvvezetőnek az általa vezetett anyakönyvi hivatal irattárában felkutatott adatok alapján 1962. február 23-án küldött levélbeli közlése.
48. V. ö. *Schmitt Gyula*: A miskolci temetők sírkövei. Történelmi és Régészeti Közlemények Miskolc város és Borsod-Abaúj-Egyházmegye múltjából I. évf. 3. sz. 1926. december. p. 50.
49. *Henszelmann* i. m.
50. Széchenyi István használta Hitel-ében. V. ö. *Gerencsér István*: A nyelvújítás szótárához. Magyar Nyelvőr 1903, 278.
51. *Lovász Imre*: Értekezés a magyar nyelvújításról és annak némely nevezetesebb hibáiról. 1835, 25.
52. M. v. t. ir. 303/1833.
53. M. v. t. ir. 772/1838.
54. A magyar nyelv történeti—etimológiai szótára. (Továbbiakban Etim. Szótár.) I—II. 1967., 1970. (III. kötet még nem jelent meg) II. 226.
55. *P. lt.* Int. a. n. 8004.
56. Landesgesetz und Regierungsblatt für das Kronland Ungarn — Magyarországot illető Országos Törvény és Kormánylap. II. évf. VI. db. Kiadva németül 1851. február 22. Kétnyelvű kiadásban 1851. március 12.
57. M. v. t. ir. 303/1833.
58. Uo.
59. *Dr. Velleman* i. m. 77.
60. *Avasi Lelk. Hiv. L. D.* 1865—1882. p. 63. No. 23. és G. Maruzio vicosopranoi anyakönyvvezető 1962. március 22-i levélbeli közlése a Stampa-i anyakönyvek alapján.
61. M. v. t. ir. 559/1834 és 662/1834.
62. Zuan Eperjesen folytatta tovább tevékenységét. Berzeviczy Albert írja visszaemlékezésében, hogy „a főutca kellő-közepén, szemben a 'Fekete sas'-ról nevezett vendéglővel, ... egy szép barokk-stílusban csipkézett oromzatú, egykor Drugeth-Van der Nath-féle házban” volt az üzlete, s ő maga „... nemcsak közmegebecsülésben részesült, mint polgár és üzletember, hanem személyes tulajdonainál fogva a város és megye legjobbjainak barátságát is bírta.” A provizorium évének tavaszán halt meg. Halála után özvegye vitte tovább az üzletet. — *Berzeviczy* i. m. 164—165.
63. Uzsorás, kiszipolyozó módon. V. ö.: Etim. Szótár II. 177.
64. M. v. t. ir. 171/1836 és 1836 évi tjkv. 171.
65. M. v. t. ir. 772/1838.
66. Zúzott, száraz mandulából, tojásfehérjéből és cukorból készített, fahéjjal vagy citrommal ízesített olasz eredetű tészta, amelyből alakított formákat sütőben, ostyán sütik. (Universal-Lexikon der Kochkunst I—II. Leipzig 1897. II. 68.) Hazánkban 1796 előtt lett ismeretes, a XIX. század elején már a hazai polgári konyha számára készült receptkönyvben is megtaláljuk. (*Németh, Susanna*: Neustes ... Kochbuch, oder die bürgerliche Küche. Pest, 1835., 197.) A tésztát ma hengergépen készítik. E miatt a cukrásztermékeknek a munkamód szerinti rendszerében a *hengerelt tészták* közé tartozik. — *Makron* történeti etimológiája: olasz *maccherone* (velencei tájnyelvben: *macarone*), > francia (1552) *macaron*, > német (XVII. sz.) *Makrone*, > pest-budai németben (a bécsi németben szokásos mássalhangzólagytítás nyomán) *Magron*. — Az 1796-ban megjelent többnyelvű társalgási könyvből ismert magyar nyelvemlékbeli *makrona*, mint a latin *Macarona (Italorum)*, a német *Makrone*, a francia *macaron* és az olasz *macarone* megfelelője, az édességek között fordul elő. (*Papp János*: Hat ... nyelven folyó kérdésekre s feleletekre ... elintézett nemzeti beszélgetések. Buda 1796., 70.) — Az Etim. Szótár a *makarona-t* a Magyar Nyelvőr (73: 81) nyomán tévesen azonosítja (II. 824.) a *Szakats mesterségek könyvecskéjében* (Kolozsvár 1698.) *makaro* elnevezés alatt leírt étellel, mert ez vajból, tojásból, tejbeáztatott kenyérből készült galuskaszerű étel volt.
67. Finom tojássütemény, gyümölcscsel töltve, citrom vagy vaníliazománcsal borítva. V. ö.: A cukrászatban gyakran előforduló idegen szavak s műkifejezések névsora. *Kugler G.*: A legújabb és legteljesebb nagy házi cukrászat. Cukrászok, vendéglősök és háziasszonyok legpraktikusabb kézikönyve. VI. kiadás. Budapest. é. n. 421—424., *Glück Frigyes—Stadler Károly*: Az inyes-mesterség könyve. Budapest 1889., 124. — A süteményt *Angelica Catalani* híres olasz operanékesnőről (*1779. Senigaglia, † 1849. Páris) nevezték el. (V. ö.: *Dr. P. M. Blüher*: Meisterwerk der Speisen und Getränke. Französisch—Deutsch—Englisch. 4. Auflage. I., II/1, II/2. Leipzig 1904., II/1. 1400.
68. Hosszúkács, középen tojásfehéréből, mandulából, cukorból és fahéjból álló réteggel készült

- sütemény. V ö.: *Kugler G.* i. m. 421—424., *Glück-Stadler* i. m. 156. Készítési módját közli a már idézett *Universal-Lexikon*. II. 217.
69. Pálinka rózsailattal, gróf Rosztopcsin Feodor Vasziljevics orosz tábornokról elnevezve. Vö.: *Glück-Stadler* i. m. 164. — Rosztopcsin (1763—1826) I. Pál cár uralkodása idején külügyminiszter. Napoleon 1812. évi oroszországi betörése elleni Honvédő Háború idején Moszkva katonai kormányzója és főparancsnoka. 1814-ben elkísérte I. Sándor cárt a bécsi kongresszusra. 1817. évi karlsbaldi tartózkodása után több évig Párisban élt. Vö.: *Meyers Konversations-Lexikon*. 4. Auflage. I—XVII. + Suppl. Leipzig und Wien. 1890—1892., XIII. 587.
70. M. v. t. ir. 3068/1855.
71. Vö. *Rózsa M. Lajos* i. m. — A cukrászbolt jellegére: 148. old.
72. *Walter* i. m. 47.
73. *Tornius, Valerien*: Das Buch über die Schokolade. Leipzig, 1931., Tafel XVIII.
74. „Herr Fischer auch eine Art *Konversationszimmer* einrichtet, woselbst neben Erfrischungen aller Art auch eine Auswahl der gelesenen Zeitungen und Journale zu finden sein wird.“ Vö.: *Fischers Kunstkonitorei*. DER SPIEGEL. Pest 1837. (2) p. 720.
75. M. v. t. ir. 662/1834, 615/1835, 98/1839.
76. M. v. t. ir. 98/1839.
77. *Henszelmann* i. m.
78. *Szendrei* i. m. IV. 645. és M. v. t. ir. Tjkv. 1846/788 és 872.
79. *Avasi Lelk. Hiv.* L. D. 1827—1864. p. 272. No. 80. — Házasságukat 1841. augusztus 1-én a Bregaglia járásbeli Casacciában kötötték. — G. Maurizio közlése.
80. Bregaglia járásban levő község.
- 81.* 1825. május 12. Szülei: Prevosti Bortolo (Statthalter des Gerichtes) és Bazzigher Annali; A Prevostiak Bregaglia egyik legrégebbi nemzetsége. Nevük régebben: de *Prepositus*. Közülük már a XVIII. sz.-ban sokan kivándoroltak. Mind cukrászok voltak. Üzletük volt Olasz-, Francia-, Német- és Lengyelországban. — G. Maurizio 1962. február 23-i levélbeli közlése és *Avasi Lelk. Hiv.* L. D. 1883—1896. p. 328. No. 158.
82. *Szendrei* i. m. IV. 73.
83. Vö.: *Ua.* IV. 79.
84. Vö.: *Ua.* IV. 81—83.
85. *Henszelmann* i. m.
86. *Szendrei* i. m. IV. 87.
87. *Ua.* IV. 95.
88. *Ua.* IV. 114—115.
89. *Ua.* IV. 133.
90. *Henszelmann* i. m.
91. Uo.
92. M. v. t. ir. 3068/1855.
93. Uo.
94. Telke azonos az Avas szállodáéval. — *Komáromy József*: Az első miskolci vendégfogadók. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 1956. június — 48—53., 50.
95. Miskolci Állami Levéltár. Borsodi Megyei Hatóság Iktatókönyve 1856. — 3047. sz. iktatás. — Az ügyirat nincs meg.
96. Ideiglenes iparrendtartás 203. és 208. §.
97. M. v. t. ir. 4227/1856.
98. M. v. t. ir. Miskolc város közigazgatási iktatókönyve 1857., 4922. sz. iktatás. — Az ügyirat hiányzik.
99. M. v. t. ir. 2096/1856.
100. Miskolci Járásbíróság, mint telekkönyvi hatóság. Miskolci telekjegyzőkönyvek. 2639.
101. *Avasi Lelk. Hiv.* L. D. 1865—1882. p. 63. No. 23.
102. Idézett tjkv. B. 1. sorsz. bejegyzés.
103. Silvester János, Anna és Magdolna, valamint Silvester Bertalan.
104. Első feleségének anyja: Giovannini Antalné, szül.: Főn Anna, továbbá első feleségének Katalin nevű nővére (Walterné), és Rudolf nevű öccsének gyermekei: a kiskorú Giovannini Arnold, Gabriel és Rudolf.
105. Idézett tjkv. C. 1—5. sorsz. bejegyzés.
106. *Henszelmann* i. m.
107. *Zsemlei* i. m. 245.

108. Reichs Gesetz-Blatt für das Kaisertum Oesterreich. Jahrgang 1859. LXV. Stück. Ausgegeben und versendet am 27. Dezember 1859.
109. Magyarországi Rendeletek Tára 1867. II. kiad. 251. 1.
110. Ez az 1872: VIII. tc.-kel következett be.
111. Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok I. 25. § b) pontja szerint visszaállított városi törvényszékről van szó. — Vö.: *Bónis György—Degré Alajos—Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története.* Budapest, 1961. Kézirat gyanánt. 152.
- 112.* 1824. október 2-án Casacciaban. — Dr. iur. Ulrico Stampa ezúttal is megköszönt szíves levélbeli közlése a casacciai anyakönyv alapján. — A Giovannini család Cassacciaban már 1800 előtt szerepel. Giovannini Rudolf szülei jómódú parasztok voltak. Casacciaban még ma is áll egy nagyobb épület, amelynek egyik gerendájába vésvé olvasható, hogy azt *Anno 1819. Agosto 17. Ant. Giovannini e Anna nata Fón fecero fare per grazia di Dio.* — Vö. Dr. Stampa, Ulrico—Dr. Oehler, Robert: *Les noms de famille suisses.* Familienbuch der Schweiz. I—II. Zürich 1940., I. 306. — Casaccia község előljáróságának néhai dr. Evva Gabriella miskolci ny. tanárnőhöz 1962. II. 19-én intézett levélben közölt adat.
113. *Avasi Lelk. Hiv. L. C.* 1847—1866. p. 180. No. 58. A bejegyzésnél olvasható 32 éves életkor téves! — (Az 1824. évi casacciai születési anyakönyvi bejegyzés mellett megtalálható — mint utóbejegyzés — az 1859. évi házasságkötés is.)
114. Házasságkötéskor a menyasszony 26 éves. Szülei: Herke Sándor és Gyúrkó Zsuzsanna. — *Avasi Lelk. Hiv. L. C.* előbb említett bejegyzése.
115. M. v. t. ir. Miskolc város közigazgatási iktatókönyve 1859., 953. sz. iktatás. — Az irat, amelyből a felhívás oka megállapítható lenne, nincs meg.
116. *Avasi Lelk. Hiv. L. B.* 1852—1872. p. 132. No. 188.
117. *Uo.:* L. B. 1852—1872. p. 149. No. 207.
118. *Uo.:* L. B. 1852—1872. p. 180. No. 191.
119. M. v. t. ir. Miskolc város közigazgatási iktatókönyve 1864., 1869. sz. iktatás, és Miskolci Állami Levéltár, Miskolci Főszolgabírói Hivatal Iktatókönyve 1864., 119. és 132. sz. iktatás. — Az iratok hiányoznak.
120. Miskolci I. kerületi halotti akv. 1956. február 23-i bejegyzése özv. Evva Ernőné, szül.: Giovannini Johanna Blanka elhalálozására vonatkozóan.
121. Silvesterrel fennállott közeli kapcsolatára vall, hogy első gyermekének keresztyanjául Silvester második feleségét, Prevosti Sárát választotta. *Avasi Lelk. Hiv. L. B.* 1852—1872. p. 132. No. 188.
122. *Avasi Lelk. Hiv. L. D.* 1865—1882. p. 104. No. 254.
123. Idézett tjkv. C. 7. sorsz. bejegyzése.
124. Egy 1872. évi városi tanácsülési jelentésben a volt Silvester-féle üzlet már „Giovannini cukrász-cég”-ként szerepel — M. v. t. ir. 177/1872. tanácsülési jegyzőkönyvi sz. a. őrzött irat.
125. Prevosti Oszkár 1851. február 23-án született. A rendelkezésre álló adatok szerint Silvester Jakabné, szül.: Prevosti Sára bátyjának, Antalnak volt örökbefogadott fia. Valószínűleg örökbefogadó apja feleségének, a poznani özvegy Kornfeldné, szül.: Fresimer Bertának előző házasságából származik. — G. Maurizió 1972. február 23-i levélbeli közlése.
126. M. v. t. ir. 177/1872. tanácsülési jegyzőkönyvi sz. a. őrzött irat.
127. M. v. t. ir. I. 3249/1895.
128. *Avasi Lelk. Hiv. L. D.* 1883—1896. p. 338. No. 158.
129. Idézett tjkv. B. 2. sorsz. bejegyzés.
130. Ua. B. 3. sorsz. bejegyzés. A házat 1949-ben özv. Rábel Albertné Kővári Anna öröklé, 1952-ben pedig a Magyar Állam lesz a tulajdonos. — Miskolci Járásbíróság, mint telekkönyvi hatóság. Miskolci telekkönyv 4201. sz. betét és 28/425/1950 ir. jelű ügyirat.
131. G. Maurizió 1962. április 5-i levélbeli közlése szerint 1900. november 1-én feleségül vette Rouge Rose Máriát. A házasságból 1901. március 22-én Lembergben született egyetlen gyermeke Irén, aki Tzand György elvált feleségéként Montreuxban él. Prevosti Oszkár 1928. július 20-án halt meg. Lányának visszaemlékezése szerint 1909-ben tért vissza a Montreux-höz tartozó Claran-ba. — Néhai dr. Evva Gabriella 1963. január 2-i levélbeli közlése.
132. Giovannininek és Prevostinak rokonai, leszármazói ma is élnek Casacciaban, ill. Vicosoprano-ban. — A Stampa-i Silvestri családja kihalt. — Josty és Zuan Rudolf származásáról nincsenek adataink, még születési helyüket sem ismerjük. A *Jost (Joost)* családi név már 1800 előtt elő-

- fordul Svájc több kantonjában, így Graubündenben is. Ugyanitt megtalálható a *Josti, Josty* és a *Zuan* családnev is. — Vö.: *Dr. Stampa—Dr. Oehler* i. m. I. 410—411. és II. 858.
133. Miskolc város iparlajstroma. „D” Lajstrom. 1884—1901. kötet. 1895. évi 363. sorsz.
134. Zsemley i. m. 245.
135. Rorariusz Gyula id. Rorariusz József lévai cukrász fia volt. 15 évig dolgozott a budapesti Gerbeaud cégnél, az első világháború után pedig Hauer Rezső budapesti cukrásznál. 1927-ben önállósította magát Cegléden. Bátyja: ifj. Rorariusz József Baján, öccse, János Budapesten volt cukrász. — Egy igazi cukrászipari mesteralkotást. ... Cukrászok Lapja—Zucker-Bäcker Zeitung 1937. okt. hó., 5. old.
136. Miskolc város iparlajstroma. „A” lajstrom. 1936—1958. kötet. 1938. évi 66. sorsz.
137. A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Adattára 591—71 leltári számú feljegyzése szerint az üzletet 1947 és 1951 között Rorariusz László vezette. Ennek azonban Rorariusz Gyula jogán kellett történnie, mert Rorariusz László a Miskolc városi iparlajstromban nem szerepel.
138. Idegenforgalmi Értesítő 1965. évi 2. sz.
139. *Komáromy József*: A Rorariusz utolsó napja. Észak-Magyarország 1971. szeptember 30., 4. lap.
140. Valószínű, hogy a falattörés ott történt, ahol Henszelmann kitapintotta a Jost-korabeli kávéház-terembe vezető tapétaajtót.
141. Országos Széchényi Könyvtár D 30.807.
142. *Komáromy József* i. cikke, *Kiss Géza*: Miért szállítják el? Észak-Magyarország 1971. okt. 7., 8. lap. *Dutka Mária*: Egy cukrászda fejfájára. Magyar Hírlap 1972. január 3., 8. lap.
143. Az üzlet történetének az 1950-es években nyomtatott árjegyzéken olvasható ismertetése szerint a bútorokat „1828-ban miskolci iparosok készítették”. E megállapítást, mint a Herman Ottó Múzeum kutatási eredményét említi az *Érdekes adatok a 200 éves miskolci vendéglátóiparról* c. tudósítás a Magyar Nemzet 1960. november 23-i számában. Genthon István a szekrények pártázatát romantikus elemként említi. Vö. *Genthon István—Zakariás G. Sándor*: Magyarország művészeti emlékei. I—III. Budapest, 1959—1961. II. 192.
144. Új kiállítás a Vendéglátóipari Múzeumban. Idegenforgalom 1975. évi májusi sz., Régi vendéglátó berendezések a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum új Kiállításán c. képsorozat 1. képe a Vendéglátás 1975. évi májusi számában., Új kiállítás a Vendéglátóipari Múzeumban. Magyar Nemzet 1975. június 27. 5. lap. Utóbbiban téves megállapítás, hogy a berendezés 1938-ban került Budára.
145. *Henszelmann* i. c.

A térképvázlatot Kuczogi Zsuzsa, a származástáblát Nagy Attiláné készítette a szerző vázlata, ill. terve felhasználásával. A 2. kép Braun Tamás, a 3. és 6. kép Szöllőssy Miklósné reprodukciója, a 4., 5., 7., 9. és 10. kép a szerző felvétele, a 11. és 12. kép a Miskolci Fényképész Szövetkezet felvétele.

SCHWEIZER ZUCKERBÄCKER IN MISKOLC (Auszug)

Schon am Ende des XVIII. Jahrhunderts kamen Schweizer Zuckerbäcker nach Ungarn. Der erste, den wir kennen ist Barthotomäus Bertha, geboren in Ftan, der am 9. September 1793 in der Stadt Pest (historischer Stadtkern der heutigen Hauptstadt Budapest am linken Donauufer) das Recht erhält, *Zachari pistura ars vulgo Mandoletty Backerey* zu betreiben und dann ab 1802 mit stillschweigender Duldung des Stadtrates auch als *Zuckerbäcker* tätig war. Ebenfalls Ftaner Herkunft war der Zuckerbäcker Peter Troll, der am 11. August 1804 Pester Bürgerrecht erhielt und von 1812 bis 1817 auf der Budaer Burg (historischer Stadtkern des heutigen Budapest auf dem rechten Donauufer) sein Gewerbe ausübte. Ebenfalls in Ftan gebürtig waren Peter Parceller, der 1817 Trolls Geschäft übernahm und Stefan Nicolai, der von 1832 bis 1848 in Pest tätig war. Aus Castasegna im Kanton Graubünden kam Lorenz Polli, der von 1843 bis 1850 in Pest Zuckerbäcker war. Aus Schaffhausen stammt der Zuckerbäcker Jacob Johann Oswald, der von 1808 bis zu seiner Pleite im Jahre 1813 in Pest tätig war. Im XIX. Jahrhundert war die überwiegende Mehrheit der ungarischen Zuckerbäcker in der Provinz italienischer oder schweizer Herkunft.

In Miskolc, wo schon zu Beginn des XVIII. Jahrhunderts eine lebhafte Handelstätigkeit zu verzeichnen war, eröffnete am 20. Juli 1828 der aus Wien kommende Schweizer Zuckerbäcker Johann Jost „Helveczius“ seine mit einem Kaffeehaus kombinierte Konditorei. Nach kurzer Miskolcer Tätigkeit starb Johann Jost.

Am 29. August 1833 meldet Rudolph Zuan, Zuckerbäcker aus Eperjes, in einem Schreiben dem Rat der Stadt Miskolc, dass er „...sämtliche Gewerbetensilien des verstorbenen Herrn Johann Jost von seiner Witwe“ gekauft habe. Rudolph Zuan nahm als Mitinhaber seinen Verwandten und Meisterkollegen, den am 26. Juli 1807 in Stampa Kanton Graubünden geborenen Jakob Silvestri zu sich und stellte ihn schon im August 1833 im Geschäft des verstorbenen Johann Jost an.

Jakob Silvestri war lange Zeit in Miskolc als Zuckerbäcker. Sein Laden war mit dem Aushängeschild „Zur Jungfrau“ gekennzeichnet. In seinem Geschäftsbuch „Libro dell'Entrata della Bottega“ hat er täglich Angaben über seine Tätigkeit und über seinen Umsatz niedergeschrieben, begonnen mit dem Jahr 1833, beendet mit dem Jahr 1869. Neben den Konditoreiwaren und

Angaben über den Umsatz hat er auch wichtige Ereignisse im Leben der Stadt eingetragen.

Seine Gäste assen Biscuits, Butterteigwaren, Linzer, Grillage, Makronen, Catalanibrot und Paganini. Die heutigen Torten mit Sahne und Creme waren damals noch unbekannt. Die Gäste bekamen auch verschiedene Liköre, kalten und heissen Punsch, Eis. Der Laden war nicht nur Verkaufsstelle, sondern auch Konditorei.

Die ersten Konditoreien, in denen man auch sitzend konsumieren konnte, tauchten in Ungarn anfangs des XIX. Jahrhunderts auf. Früher hat der Zuckerbäcker die dazu nötigen Dienstleistungen (Geschirr, Besteck, Bedienung, Abwäsche) nicht geboten, derartige Einrichtungen und Gegenstände waren im Laden nicht vorhanden. Im Geschäft wurden nur die fertigen Waren verkauft. Die Umstellung auf dortigen Verzehr ging wahrscheinlich — nach einem Vergleich der Quellen — auf Anregungen der aus der Schweiz nach Ungarn übersiedelten Konditoren zurück. Silvestri versorgte mit seinen Waren auch Bälle, private Tanzabende, auch Konzerte. Die Bedienung war Aufgabe seiner Gehilfen. Wegen Beschaffung des Rohmaterials und auch in anderen geschäftlichen Angelegenheiten stand Silvestri in Verbindung mit Pest und mit den nordungarischen (heute slowakischen) Städten.

Silvestri beschäftigte in seinem Geschäft weder Gehilfen, Lehrjungen noch Familienmitglieder. Trotzdem wurde er bei der Zusammenschreibung von Miskolcer Kaufleuten, Gewerbetreibenden und Honoratioren im Jahre 1856 als Silvester und Co. erwähnt. Wer sein Mitinhaber war, konnte nicht festgestellt werden. Das Haus, in dem das Geschäft war, wurde inzwischen Silvestri's Eigentum. Hier war auch seine Wohnung, in der er am 18. Januar 1869 starb. Das Haus erbte seine Frau. Das Geschäft hat zuerst die Witwe, später der in Casaccia am 2. Oktober 1824 geborene Rudolph Giovannini, der Bruder seiner ersten Frau, fortgeführt. Giovannini hat am 7. August 1859 in Miskolc Johanna Herke geheiratet.

Im Falle Giovanninis spielen ähnliche Beweggründe eine Rolle wie bei den meisten Graubündener Zuckerbäckern: er kam nach Ungarn zu seinem Schwager, der hier Zuckerbäcker war, um entweder das Handwerk zu erlernen oder als Geselle zu arbeiten. Dann folgte die Heirat, Familiengründung, und er blieb hier.

Nach Giovanninis Tod braucht seine Witwe fachmännischen Geschäftsführer. Jetzt trat wieder die Verwandtschaft aus Graubünden in den Vordergrund: Geschäftsführer wurde Oskar Prevosti, geboren am 23. Februar 1851, der Adoptivsohn Antons, des Bruders von Frau Silvestri, geb. Sara Prevosti. Oskar Prevosti arbeitete jahrelang bei seinem Verwandten Jakob Silvestri, nach mehreren Wanderjahren kehrte er nach Miskolc zurück, um hier das Geschäft des verstorbenen Giovanninis zu führen, dessen Eigentümer er später wurde. Zu Anfang des Jahres 1895 hat er es nämlich Albert Rábel *übergeben*, der am 8. April 1895 das Gewerbeamt bekam und der Konditor des schweizerischen Geschäftes wurde.

Sara Prevosti, Jakob Silvestris Witwe, starb am 27. Juni 1895 im Alter von 70 Jahren. Das Haus mit der Konditorei erbt Oskar Prevosti, der es am

10. Juli 1905 an Albert Rábel verkauft. Prevosti kehrt entweder 1909 oder 1912 in die Schweiz zurück, soweit wir wissen, nach Claran bei Montreux, wo er am Tag des 100-jährigen Jubiläums der Miskolcer Konditorei, am 20. Juli 1928 starb.

Von 1828 bis 1895, fast 75 Jahre, wirkten in Miskolc Schweizer, Graubündener Konditoren. Ihre Fachkenntnisse, von ihren Ahnen übernommen und in verschiedenen europäischen Städten vervollkommnet, haben viel zur Hebung des ungarischen Konditoreigewerbes beigetragen. An sie erinnert auch der Grabstein des gemeinsamen Grabes auf dem Reformierten Friedhof am Miskolcer Avas-Berg, in dem Jakob Silvestri, seine erste Frau, seine Witwe und Rudolph Giovannini ruhen. Giovannini hat Nachkommen in Ungarn. Seine und Prevostis Verwandte bzw. Nachkommen leben auch heute noch in Casaccia bzw. Vicosoprano. Die Silvestri-Familie aus Stampa ist ausgestorben. Über die Herkunft von Jost und Rudolf Zuan liegen keine Angaben vor, ihre Geburtsorte sind auch unbekannt. Wahrscheinlich stammen auch sie aus Graubünden.

Nach Prevosti und Albert Rabel kam die Konditorei in den Besitz von Gyula Rorariusz, zuletzt wurde sie von dem Hungaria Hotel und Restaurant-Unternehmen betrieben. Am 30. September 1971 war die Konditorei zum letzten Male geöffnet. Sie musste geschlossen werden, weil das Haus innerhalb der Rekonstruktion der Miskolcer Innenstadt zum Abbruch verurteilt wurde. Die Einrichtung der Konditorei wurde am 1. Oktober in das Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum (Museum für Handel und Gastwirtschaft) nach Budapest überführt. Das Verkaufspult und die Vitrinen sind Repräsentanten einer der drei ältesten (fast gleichaltrigen) Ungarischen Konditoreieinrichtungen des entwickelten Möbeltischlerhandwerks im Biedermier. Ihr Hersteller ist unbekannt.

Miklós Rózsa